

Більшість учнів мають високий рівень мотивації вчитися і досліджувати світ навколо себе; вони активно вивчають польську мову та нові правила навчання в польській школі і виявляють бажання до особистого розвитку та реалізації свого потенціалу у спорті, творчості, науці та культурі.

Констатовано, що українські школярі спрямовані в майбутнє; вони створюють певні перспективи щодо навчання та самореалізації. Однак є проблема зі задоволенням потреб школярів у спілкуванні з родиною та друзями і можливості повернутися додому; близько 20% дітей потребують спеціальної психологічної підтримки. Усі діти зауважують прояв ностальгії за своєю родиною та батьківщиною; цей аспект вимагає окремого дослідження.

Житлові умови, спричинені примусовою міграцією, є важким випробуванням для школярів, але такі кризові умови можуть стимулювати певні трансформаційні процеси, зміцнення особистості та самореалізацію.

На нашу думку, необхідно більш глибоко вивчити основні аспекти соціальної та психологічної адаптації українських школярів у польському соціальному та освітньому середовищі та розглянути нові підходи для оптимізації цього процесу, а також інноваційні методи для забезпечення балансу в процесі акультурації та збереження власної культурної ідентичності українських школярів.

Ключові слова: адаптація, соціально-психологічна адаптація, українські школярі-біженці, польські школи, соціальне середовище.

УДК 314/316:371.21

Валентина Статівка

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
ORCID 0000-0001-7261-6785

Ірина Захарова

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
ORCID 0000-0002-9693-5550

DOI 10.24139/2312-5993/2023.03/219-238

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНИМ ПРОЦЕСОМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА

У статті висвітлюється проблема управління освітньою діяльністю в умовах воєнного стану в Україні: уточнюється доцільність уживання поширених термінологічних словосполучень у науковому мовленні - «критичні умови», «ризиконебезпечні умови», «надзвичайні умови», «умови воєнного стану країни»; на підставі аналізу освітніх потреб і пропозицій суспільства описується комплекс вимог до управління освітнім закладом; узагальнюється та надається оцінка управлінській діяльності МОНУ та Уряду з організації функціонування освітньої системи в умовах воєнного стану; доводиться необхідність змін в управлінні навчальним процесом на рівні професійної діяльності викладача та пропонуються напрями адаптації педагога до викладання в умовах воєнного стану.

Ключові слова: управління функціонуванням освітньої системи, умови воєнного стану країни, освітні потреби, освітні потреби в умовах воєнного стану, професійна діяльність викладача.

Постановка проблеми. Організація ефективного функціонування освітньої системи в умовах воєнного стану в Україні – справа непроста, оскільки ускладнюється час від часу все новими і новими непередбачуваними обставинами. Варварське поводження рашистів з населенням України, нищення енергосистеми, підриг дамби Каховської ГЕС... У таких умовах на перше місце висувається завдання спасіння життя людей. Але українці – освічена нація і в будь-яких умовах піклуються про те, як зберегти та удосконалити освітню систему, щоб не втратити найцінніше, що дає освіта – гуманізм, професіоналізм, культуру світосприйняття та поводження у людській спільноті. Зміни, що відбуваються на державному та регіональному рівнях управління освітньою системою, на викладацькому щаблі потребують осмислення з метою коригування похибок у подальшій управлінській діяльності. Зазначеній проблемі приділяється основна увага в даній публікації.

Мета статті – описати потреби і вимоги суспільства до освітньої системи України в умовах воєнного стану та виявити особливості управління освітньою системою на різних щаблях управлінської діяльності задля доцільного її коригування та удосконалення.

У процесі дослідження функціонування освітньої системи використовувались **методи** теоретичного аналізу наукової літератури, в якій висвітлюється стан освітньої системи у період війни; аналіз змісту державних документів, що скеровують управління системою освіти; синтез висновків та узагальнення отриманих результатів; емпіричні методи спостереження за навчальним процесом та пристосуванням професійної діяльності викладача до умов воєнного стану; аналіз здобутих емпіричним шляхом матеріалів; статистичні методи обробки отриманих даних.

Аналіз основних публікацій. Для висвітлення проблеми було проаналізовано низку сайтів і публікацій, в яких відтворюються нагальні потреби освітян і батьків в умовах воєнного часу (Кодекс цивільного захисту України. Ст.1, п.24; Нові детальні пропозиції щодо вирішення проблем учасників освітнього процесу в умовах воєнного часу; Офіційний сайт школи MIDGARD). Нами ураховані наукові здобутки і висновки групи дослідників Київського університету імені Бориса Грінченка, які подали аналітичний звіт про втрати і здобутки освітньої системи України за час війни (Ніколаєв, Рій, Шемелинець, 2023). Проаналізовані наукові публікації представників управлінської структури освітньої системи України (керівників МОНУ, директорату Інституту

модернізації змісту освіти) та керівників інноваційних освітянських проєктів, що складають уявлення про кращий досвід функціонування у воєнних умовах як освітньої системи у цілому, так і окремих освітянських проєктів (Бажнгов, 2022; Рогова, 2022). Аналіз змісту державних документів, виданих в умовах воєнного стану Міністерством освіти України та Урядом, дозволяє вишикувати кроки управлінської діяльності із збереження та удосконалення освітньої системи.

Виклад основного матеріалу. До складу формулювання теми входять три основні поняття: *управління освітньою системою, умови воєнного часу, професійна діяльність викладача*. Саме тому виклад основного матеріалу буде складатись із трьох частин: 1) з'ясування точності уживання термінологічних словосполучень *критичні умови, ризиконебезпечні умови, надзвичайні умови, умови воєнного стану*; 2) управління системою освіти в умовах воєнного стану: зміни, досягнення, втрати; 3) адаптація професійної діяльності викладача до роботи в умовах воєнного стану.

Для позначення сучасних умов нашого існування часто вживаються поняття «критичні», «ризиконебезпечні», «надзвичайні» умови, але наука вимагає точності вживання будь якого слова, а тим більше термінологічної назви. То з'ясуємо, яке із зазначених понять є точним і доцільним для позначення у науковому мовленні нашого сьогодення.

Згідно словникових тлумачень, слово *критичний* (воно є похідним від *критика*: 1) обговорення з метою виявлення недоліків; 2) негативне судження про щось; 3) розбір і оцінка творів мистецтва) у своїй семантиці зберегло семи: 1) здатний ставитись з критикою до чогось, бачити недоліки. *Критично мислити*. У другому значенні слова *критичний* з'являються ті семи, завдяки яким ми могли би вживати це слово у словосполученні *критичні умови*: 1) критичний – такий, що знаходиться у стані кризи. *Критичний вік, критична температура*; 2) загрозливий, пов'язаний з можливістю порушення нормального стану чого-небудь. *Критичний рівень води. Критичне положення* (Ожегов, Шведова).

Але слово набуває нових елементів значення у функціонуванні. Наразі, як показують новітні словники та спостереження за вживанням цього слова у мовленні, воно найчастіше сполучається з іменником *інфраструктура*. І не випадково: навряд чи умови нашого життя можна назвати такими, що загрожують нормальному існуванню. Загроза вже реалізована і реалізується щодня, щогодини, тому

вживання словосполучення *критичні умови* для позначення умов сьогодення в Україні не є доцільним, оскільки не відповідає вимогам точності слововжитку в науковому стилі.

У часи пандемії активно вживалось словосполучення *ризиконебезпечні умови*, оскільки слово *ризик*, за даними тлумачного словника, має два значення: 1) імовірність загрози, невдачі. *З ризиком для життя*. 2) діяти, сподіваючись на щасливий кінець. *Діяти на свій страх і ризик* (Ожегов, Шведова).

Вікіпедія констатує низку визначень, серед яких звернемо увагу на два. Перше: *р́изик* - це результат впливу невизначеності на досягнення поставлених цілей. Якщо під невизначеністю мати на увазі дефіцит інформації про подію, стан або результат, пов'язаний з нею, то можна вважати, що «ризик полягає в можливому відхиленні фактичних результатів від очікуваних (цільових)». У другому значенні слово *ризик* - це ймовірність можливої небажаної втрати чого-небудь при невдалому збігу обставин (Вікіпедія).

Отже, ризик завжди пов'язаний з імовірністю: імовірністю збагачення чи збідніння, втрати чи надбання, досягнення чи недосягнення мети через нестачу інформації або зневагу до фактів.

У певній професійній діяльності (у вузькоспеціальних галузях) ризик тлумачиться як невизначена подія або умова, яка може мати негативний вплив на репутацію компанії, призводить до прибутку або втрат у грошовому вираженні (Кокун, 2007).

Виходячи із значень слова *ризик*, можна стверджувати, що визначення *ризиконебезпечний* не є доцільним у вживанні для характеристики умов війни, оскільки інформація про події наявна, стан та наслідки очевидні. Ризиконебезпечними можна назвати умови окремої ситуації, а не довготривалий стан країни. Ризиконебезпечними є професії людей, чия діяльність пов'язана із імовірними втратами за несприятливих умов (військовослужбовці, рятувальники, поліцейські, прикордонники та ін.). Наприклад: *працівники ризиконебезпечних професій; забезпечення ризиконебезпечних професій* (Кокун, 2007, с. 216).

Припустимо, що найбільш точним і доцільним для позначення сучасного стану в Україні є слово *надзвичайний* у такому значенні: спеціально для чогось призначений, непередбачуваний звичним ходом справ. Семантика слова збагачується та змінюється у словосполученнях *надзвичайна ситуація* та *надзвичайний стан*, що тлумачаться у «Кодексі цивільного захисту України» так: «Надзвичайна ситуація - обстановка на

окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або в одному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності» (Кодекс цивільного захисту України, ст. 2, п. 24).

Акцентуємо увагу, що поняття *надзвичайна ситуація* окреслює певні межі, визначає локальність, що не відповідає умовам сьогодення. Але існує поняття *надзвичайний стан* – «... це особливий правовий режим, який може тимчасово вводиться в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до цього Закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян (Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану», ст. 1).

Режим надзвичайного стану обмежує права і свободи людей, такі як: встановлення особливого режиму пересування по території, де вводиться надзвичайний стан; огляд транспортних засобів; посилення охорони громадського порядку, заборона проведення масових заходів та ін. (Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану», ст. 1).

Усе зазначене у Законі України «Про правовий режим надзвичайного стану» є характеристикою сучасних умов існування громадян України, але не вистачає деяких рис, наявних у понятті *воєнний стан*.

Воєнний стан визначається як особливий правовий режим, що вводиться у разі загрози національній безпеці. Він характеризується утворенням тимчасових державних органів - військових адміністрацій-для забезпечення дії Конституції та законів України, здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного

захисту, громадської безпеки та порядку, захисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян.

Наразі ми живемо в умовах воєнного стану, отже, сучасні умови функціонування педагогічної системи – це воєнні умови, або умови воєнного стану. Всі наші доробки сьогодення здійснюються не в критичних, не в ризиконебезпечних, не в надзвичайних, а в умовах воєнного стану.

Проаналізуємо потреби, пропозиції та вимоги спільноти до освітньої системи в умовах воєнного стану: чого очікують від освітніх закладів діти, батьки, усі користувачі освітніх послуг. Проблема постійно знаходиться в аспекті моніторингу не лише державних органів управління освітою, а й зацікавленою спільнотою України. Найбільш широко охоплювався аспект дослідження спільнотою України, і результати опитування батьків, дітей, викладачів були висвітлені на сайті (Нові детальні пропозиції щодо вирішення проблем учасників освітнього процесу в умовах воєнного часу).

Узагальнимо зібрану інформацію щодо пропозицій вирішення проблем організації навчального процесу в умовах воєнного стану.

По-перше, незважаючи на воєнні умови в Україні, користувачі освітніх послуг вимагають наступне:

- продовжити реформи Нової української школи та розробити необхідні документи, рекомендації, курси для педагогів;
- продовжити розробку відеоуроків Всеукраїнської школи онлайн;
- зробити зрозумілою оплату праці педагога та доступною для усвідомлення організацію освітнього процесу одночасно у різних формах навчання (офлайн і онлайн) в одному класі, паралелі класів, закладі освіти, громаді;
- розширити використання електронних документів (наприклад, журналів у 5-11 класах) та розробити рекомендації щодо оцифрування документів закладів освіти та формування електронного архіву закладів, що знаходяться на окупованій території;
- зараховувати на дистанційну форму навчання дітей з тимчасово окупованих територій за спрощеною процедурою (без довідки про стан здоров'я та наявності щеплень і т. ін.) та продовжити дебюрократизацію освітнього процесу (йдеться про необхідність зменшення різного типу довідок, звітів);

- забезпечити психологічну допомогу здобувачам освіти незалежно від форми здобуття ними освіти;
- створити умови для фізичної безпеки учасників освітнього процесу та охорону закладу освіти, який буде працювати офлайн.

По-друге, батьки та спільнота пропонують розробити алгоритми дій та здійснювати періодичні тренування з працівниками закладів освіти та здобувачами освіти. Серед таких алгоритмів слід зазначити головні, тобто ті, що найбільше хвилюють батьків: дії у разі надзвичайних ситуацій (в разі ядерної катастрофи, застосування хімічної, біологічної зброї; техногенних катастроф із викиданням або загрозою викидання небезпечних хімічних, радіоактивних і біологічно небезпечних речовин; у разі природних катастроф); дії у разі виявлення невідомих предметів, підозрілих об'єктів або вибухонебезпечних предметів; дії під час підвезення дітей до закладів освіти в умовах воєнного стану в шкільних автобусах; дії у разі переміщення дітей до укриття, супроводження та перебування разом із дітьми в укритті, надання потрібної допомоги.

По-третє, суспільство намагається зрозуміти, як швидко і якісно компенсувати освітні втрати, що відбулись як у ризиконебезпечних умовах пандемії, так і в воєнних умовах. Через те пропонується розробити стратегію компенсації освітніх втрат здобувачів освіти на рівні держави, окремої громади, закладу освіти та класу. Дослідники наводять такі конкретні цифрові показники: батьки, педагоги, здобувачі освіти зазначали про освітні втрати під час карантину (більше 100 звернень до освітнього омбудсмена про погану якість дистанційного навчання), про перерви у навчанні під час воєнних дій, про неможливість здійснювати навчання під час повітряних тривог та перебування в укритті повідомляли – 2306 (9,1%) опитаних батьків, 30 (0,4%) опитаних педагогів, 569 (10,1%) опитаних здобувачів освіти; про неможливість здійснювати навчання через переїзди – 851 (2,6%) опитаних батьків, 19(0,2%) опитаних педагогів, 78(1,4%) опитаних здобувачів освіти; про неможливість під'єднатися до онлайн уроків чи платформ через слабкий інтернет – 9177 (27,7%) опитаних батьків, 1927 (23,6%) педагогів, 2619 (46,5%) здобувачів освіти; про неможливість навчатися та навчати через відсутність гаджетів – 1288 (15,9%) опитаних педагогів, 3823 (11,5%) батьків, 492 (8,7%) здобувачів), 5713 (22,6%) опитаних батьків та 701 (12,4%) опитаний здобувач вважають, що дистанційне навчання надає погану якість освіти (Нові детальні

пропозиції щодо вирішення проблем учасників освітнього процесу в умовах воєнного часу). Крім того, невисока результативність онлайн навчання засвідчена науковцями, що проводили спеціальні дослідження (Статівка, 2022; Коломыцева, Статівка, Дин Шуцзинь, Статівка, 2021).

Чимало сучасних закладів освіти оперативно реагують на запит користувачів освітніх послуг, і свідченням тому є аналіз сайтів шкіл. Наведемо приклад сайту Ліко-школи (м. Київ), а саме, його вербального компоненту, що найактивніше впливає на формування іміджу закладу. Зміст засвідчує, наскільки заклад освіти урахує сучасні воєнні умови: «Трішки фактів про нас: комфортне та надійне укриття; власний генератор та Starlink; ліцензована школа повного дня (з 8:00-19:00); у класах не більше 22 учнів; маємо понад 20 гуртків на базі школи. Позашкільна діяльність забезпечується у другій половині дня в творчих студіях, STEM-центрі та LikoSport; органічно поєднуємо у навчальній діяльності науку, творчість та технології; поглиблено вивчаємо іноземні мови з 2-го класу (німецька, китайська, французька, іспанська); використовуємо інтегроване навчання (проектну роботу, діяльність позакласних клубів); для майбутньої підготовки старшокласників маємо уроки профорієнтації та напрями технологічного спрямування (ІТ, медицина та біотехнології, архітектура та дизайн, економіка); навчання відбувається у динамічних групах і проектних командах; маємо програму подвійного диплому (Ukraine+Arizona State University), за якою учні Ліко-школи мають можливість здобути американську освіту онлайн; застосовуємо сучасні ІТ-технології в навчальному процесі; використовуємо CLIL-підходи; інтегруємо в навчальний процес STEM-освіту; забезпечуємо психологічну та тьюторську підтримку; використовуємо соціально-емоційне навчання для здорової атмосфери у класі; маємо триразове харчування власного виробництва за системою шведського столу; на екскурсіях подорожуємо Україною та світом; цілодобове відеоспостереження та охорона дбають про безпеку мешканців Ліко-школи; маємо додаткову платформу для дистанційного навчання — Liko Education Online» (Київ).

В умовах війни найперший впливовий чинник іміджу закладу освіти – безпека дитини. Керівництво ліцею подбало, щоб саме умови безпеки навчання дитини та можливість здійснення інтернет-зв'язку були наявними. На сайті ліцею саме це і зазначено у переліку особливостей роботи закладу.

Якщо детальніше ознайомитися зі стислим і змістовним переліком особливостей навчання у ліцеї, то можна помітити, що в ньому представлені привабливі на сучасному етапі розвитку освіти чинники: рівень технічного забезпечення, міжнародні зв'язки, дослідницька діяльність, поглиблене вивчення іноземних мов, застосування сучасних технологій, програма подвійного диплому (Ukraine+Arizona State University), за якою учні Ліцею-школи мають можливість здобути американську освіту онлайн та ін.

Можна констатувати, що у представленому на сайті змісті тексту про заклад освіти наявні оригінальні, привабливі для батьків і дітей чинники, тому сайт працює не лише на створення позитивного іміджу навчального закладу в умовах воєнного стану, а, дійсно, заклад відповідає потребам спільноти, про які йшлося вище.

Наведемо приклад інформації на сайті ще однієї з нових шкіл Києва, щоб продемонструвати, як заклад адаптується до умов воєнного часу:

«Школа повного дня MIDGARD - це унікальне освітня установа цілісного розвитку.

У школі MIDGARD зосереджені на комплексному розвитку дитини, а не тільки на вивченні теорії. Учні - рухливі, креативні, проявляють ініціативу, не бояться помилок і спроб.

Які особливості навчання в MIDGARD: розвиток особистості цілісно - інтелект, душа і тіло; школа розташована в лісопарковій зоні ВДНГ; є можливість навчатися англійською мовою; в MIDGARD є свій психологічний центр, який відповідає за психоемоційний розвиток дитини; Тут відмовляються від застарілих підходів - в школі немає фізкультури, є спорт, як частина життя; відсутні щоденники і журнали, для вчителів, батьків і дітей - є мобільний додаток; кожен будній день після 18.00 є ряд додаткових пізнавальних і спортивних занять для дітей; смачне і корисне триразове харчування; власний американський автобус і розвезення дітей містом; молода, професійна, сучасна і креативна команда вчителів» (Офіційний сайт школи MIDGARD).

Аналіз інформації засвідчує, що школа презентує те, що може зацікавити батьків та учнів: територія, харчування, інноватика, підвіз дітей додому і т. ін. На жаль, таких закладів ще недостатньо для повного задоволення потреб.

Що ж пропонують освітянам державні органи управління з метою підтримання рівня якості освіти в умовах воєнного стану?- Аналіз

публікацій та державних документів вияв наступне. Найважливішим кроком на шляху реформування системи загальної середньої освіти України є реалізація Державного стандарту базової середньої освіти, який розроблено відповідно до «Концепції Нової української школи». Аналіз першого року апробації «Державного стандарту базової середньої освіти» довів, що експеримент проходить цілком успішно, незважаючи на складну ситуацію у країні. Управління Державної служби якості освіти, розуміючи проблеми школи і прагнучи допомогти у їх вирішенні, розробило поради для керівників шкіл щодо відновлення освітнього процесу в умовах війни. Ці поради є своєрідною дорожньою картою, алгоритмом дій під час воєнного стану в Україні.

Сутність рекомендацій органів управління освітою зводиться до таких концептуальних положень.

В умовах війни навчальний заклад є не лише центром освіти, а й осередком психологічної підтримки учнів та студентів, тому спілкування на заняттях та поза навчальним часом має бути максимально комфортним для дітей.

Основною формою навчання є дистанційна або змішана (залежно від конкретних умов). Рекомендується проводити різноманітні види уроків під час онлайн-занять, надаючи перевагу творчому спілкуванню з дітьми (діалогам, полілогам, дискусіям під час закріплення отриманої інформації), виконанню завдань, що розраховані на психологічне розвантаження, врегулювання емоційного стану.

Навчальне навантаження учня має бути оптимізованим, зниженим майже вдвічі. Решта часу витрачається на заняття в асинхронному режимі: робота з онлайн-ресурсами (наприклад Всеукраїнська школа онлайн, «На урок», Міжнародна українська школа, «Атмосферна школа», «ThinkGlobal Online» Youtube-канал «Освіторії» тощо).

Домашнє завдання має бути зведеним до мінімуму, а розклад занять - гнучким та регульованим залежно від ситуації, тобто допускається зміна часу першого заняття через нічні тривоги і, відповідно, фізичний і психологічний стан дітей.

В умовах внутрішнього переселення в класи до занять підключаються новоприбулі учні, з якими доцільно організувати індивідуальне знайомство, спілкування, ознайомлення з навчальним закладом.

Директор Інституту модернізації змісту освіти Євген Баженов констатує, що у межах продовження реформи «Нова українська школа» стартував у вересні 2022 року проєкт «Національний освітній

технопарк». «Проект спрямований на вирішення складної соціально-педагогічної проблеми підвищення якості національної системи освіти відповідно до цивілізаційних і національних викликів XXI століття шляхом консолідації зусиль менеджерів освіти, територіальних громад, українських і зарубіжних науковців та методистів, науково-педагогічних і педагогічних колективів закладів освіти, батьківської громади, громадських організацій, роботодавців і бізнесу» (Баженков, 2022; Державний стандарт базової середньої освіти; Рогова, 2022). Ідеї Національного технопарку є актуальними сьогодні, в умовах війни, оскільки вони спрямовуються на підвищення якості освіти; розвиток інтелектуальної еліти нації; створення безпечного для життя та здоров'я середовища; трансформацію системи управління освітою.

Наведемо приклад цілої низки експериментальних проєктів, що успішно реалізуються в Україні і засвідчують активність креативної діяльності педагогів: «Європейська інтегрована модель школи з угорською мовою навчання», «Авторська школа в Україні», «Педагогічна технологія «Росток», «Вальдорфська школа в Україні», «Інтелект України», «Ліга крилатих» (базова школа), інформаційна технологія «Єдина школа», «Я – дослідник 2.0 (дидактична система природничо-математичної початкової освіти)», «Технологія навчання учнів початкової школи «Розумники» (SmartKids)», «Розвиток бізнес-освіти в Україні як елемент державної політики сприяння розвитку підприємництва», «Система виховання громадянина-патріота в умовах профільного навчального закладу військово-професійної спрямованості», «Школа тьюторської майстерності», «Науково-методичні засади формування єдиного мережецентричного інформаційно-освітнього середовища загальноосвітніх навчальних закладів України», «Науково-методичні засади створення та функціонування всеукраїнського науково-методичного віртуального STEM-центру (ВНМВ STEM-центр)». Перелічені проєкти засвідчують інтенсивну пошукову діяльність педагогів в умовах війни та її підтримку управлінськими організаціями в освіті.

Як зазначила заступник міністра освіти пані Рогова, надзвичайно важливими в умовах воєнних дій і збройних конфліктів є практики психолого-педагогічного супроводу та підтримки учасників освітнього процесу, а саме: «Стрес як ресурс», «Психологічна підтримка та супровід дорослих і дітей у кризових ситуаціях: практикум», «Особливості організації дистанційного навчання під час воєнного

стану», «Перша психологічна допомога учасникам освітнього процесу під час та після завершення воєнних дій», «Самодопомога в умовах стресу», «Долоньки миру» тощо (Рогова, 2022, с. 8).

У галузі вищої освіти визначальним документом, що презентує стратегічні пріоритети системи вищої освіти на сучасному є «Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки» та Операційний план її реалізації у 2022-2024 роках (Розпорядження КМУ від 23 лютого 2022 р. № 286-р). Головними характеристиками системи освіти, що планується сформувані до 2032 року, мають бути: ефективність управління в системі вищої освіти; довіра громадян, держави та бізнесу до освітньої, наукової, інноваційної діяльності закладів вищої освіти; забезпечення якісної освітньо-наукової діяльності, конкурентоспроможної вищої освіти, яка є доступною для різних груп населення; інтернаціоналізація вищої освіти України; привабливість закладів вищої освіти для навчання та академічної кар'єри

В умовах воєнного часу можуть змінюватись форми і методи досягнення мети, але стратегічні цілі залишаються без змін: кінцевим результатом має стати «створення сучасної ефективної системи вищої освіти, яка задовольняє потреби громадян, економіки та суспільства, має гідну репутацію та є конкурентоспроможною на внутрішньому та світовому ринку освітніх послуг» (Поєдинок, 2022). Дослідники стану системи вищої освіти у воєнний час зазначають, що вона зазнала серйозних втрат, які пов'язані з руйнуванням ворогом інфраструктури (найбільші втрати у Запорізькій, Донецькій, Харківській, Миколаївській областях); з втратою людського капіталу (більше 6 млн осіб вимушено покинули територію України, станом на кінець вересня 2022 року 4,18 млн осіб зареєструвалися у країнах Європи для тимчасового захисту; понад 8 млн осіб стали внутрішньо переміщеними особами. Значна частина залишилася на тимчасово окупованих територіях). Студенти і викладачі відзначили погіршення свого психоемоційного стану зі скаргами на депресію (84,3%), виснаження (86,7%), самотність (51,8%), нервозність(84,4%) та гнів(76,9%) (Ніколаєв, Рій, Шемелинець, 2023, с. 24). Зазначене не могло не вплинути на якість надання освітніх послуг.

Вагомою причиною втрат є криза дистанційного навчання через перебої в електропостачанні, відсутність стабільного доступу до мережі Інтернет, відсутність опалення та невисокий рівень адаптації викладачів до дистанційного навчання.

Попри втрати, система вищої освіти функціонує, оскільки вчасно та жваво перебудовано управління освітньою системою, що здійснюється на рівні МОНУ, на рівні адміністрації освітніх закладів та на рівні професійної діяльності викладача. На рівні МОНУ прийнято низку документів, що скеровують діяльність управління: окрім «Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки та Операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках» (Розпорядження КМУ від 23 лютого 2022 р. № 286-р), видано низку постанов та розпоряджень, що стосуються вступу абітурієнтів до ЗВО та випуску підготовлених фахівців, організації навчального процесу та ін.

Для збереження і функціонування системи вищої освіти було зроблено чимало, але зазначимо основне:

1. Спрощено правила вступу до ЗВО: національний мультитест (далі – НМТ) проводиться з використанням технологій педагогічного тестування у формі комп'ютерного онлайн-тестування з трьох навчальних предметів (блоків): українська мова, математика, історія України. Створено мережу тимчасових екзаменаційних центрів для проведення сесій НМТ (організовано 3 сесії). Здійснено модернізацію Єдиної державної електронної бази освіти (ЄДЕБО) для забезпечення можливості вступу до ЗВО в умовах війни. Верховна Рада України 24 березня 2022 року прийняла закон, яким уможливила організацію вступу до закладів вищої освіти в особливому порядку.

Для надання випускникам шкіл, які опинилися за кордоном, можливості вступати до українських ЗВО вперше було організовано тестування за кордоном: в 46 населених пунктах 26-х країн Європи для проведення основної сесії НМТ створено Тимчасові екзаменаційні центри (в основну сесію НМТ за кордоном склали 20 204 особи); у 35 населених пунктах 26-х країн Європи була організована додаткова сесія (2 894 особи склали НМТ на додатковій сесії).

Введено визнання результатів навчання, здобутих в неформальній та інформальній освіті.

2. Створено умови доступу до вищої освіти для жителів тимчасово окупованих та особливо небезпечних територій.

3. Розширено коло осіб, які можуть проходити вступні випробування у формі індивідуальної усної співбесіди замість національного мультипредметного тесту.

4. Створено умови щодо пільгових категорій вступників та здобувачів вищої освіти.

5. Організовано переміщення закладів вищої та фахової передвищої освіти з тимчасово окупованих та особливо небезпечних територій. Тимчасово переміщено 29 заклад вищої освіти, 64 відокремлених структурних підрозділів ЗВО, ЗФПО, 44 заклади фахової передвищої освіти.

6. Скориговано розвиток військової освіти, підготовки фахівців із захисту критичної інфраструктури, підготовка молоді до національного спротиву. Здійснюється перебудова системи військової освіти, відповідно до розробленої Міністерством оборони України та погодженої МОН «Концепції трансформації системи військової освіти».

7. Затверджено Порядок переведення на навчання за кошти державного бюджету окремих категорій здобувачів фахової передвищої, вищої освіти.

Зроблено чимало кроків в організації управління, але їх значно більше.

У зв'язку зі збройною агресією проти України було значно спрощено процедуру проведення акредитації освітніх програм у закладах вищої та фахової передвищої освіти; 16 березня Уряд продовжив дію чинних сертифікатів про акредитацію освітніх програм до 1 липня року, наступного за роком припинення або скасування воєнного стану в Україні, та дозволив проводити акредитації у віддаленому режимі, а також ухвалювати рішення про умовну акредитацію без проведення акредитаційної експертизи та без оплати її вартості.

Знизились вимоги до проведення атестації здобувачів вищої освіти. Так, Уряд скасував у 2022 році проведення атестації студентів у формі єдиного державного кваліфікаційного іспиту. Крім того, Міністерство освіти і науки дозволило керівникам закладів фахової передвищої, вищої освіти самостійно встановлювати форми атестації випускників у 2022 році. Фактично заклади освіти отримали можливість замінити підготовку та захист бакалаврських і магістерських дипломних робіт виконанням інших завдань та проходженням випускниками інших видів контролю результатів навчання.

Зміни торкнулись і фінансування закладів вищої освіти в умовах війни. Фінансування сфери вищої освіти з державного бюджету після початку повномасштабної збройної агресії було скорочено на 2,107 млрд грн., тобто обсяг фінансування за окремими бюджетними програмами, головним розпорядником яких є Міністерство освіти і науки, було зменшено на 10% (Ніколаєв, Рій, Шемелинець, 2023, с. 32).

Чимала кількість студентів, що навчаються не за бюджетні кошти, стали неспроможними оплачувати навчання. Рішенням адміністрацій ЗВО у 2022 році щодо таких студентів були відтермінування оплати навчання та примусове надання студентам академічної відпустки; рішенням Уряду, студентів, які навчаються за кошти фізичних та юридичних осіб і живуть в тимчасово окупованих регіонах та районах воєнних дій, було переведено на навчання за кошти державного бюджету. Кількість таких осіб наприкінці 2022 року складала 13 тис. студентів (Ніколаєв, Рій, Шемелинець, 2023, с. 33).

Як адаптуються викладачі у професійній діяльності до умов воєнного стану? - Кожен викладач має власний спосіб адаптації до організації навчального процесу в умовах воєнного стану, але можна виокремити спільні напрями, в яких відбуваються трансформаційні процеси: по-перше, удосконалення інформаційної компетентності (оволодіння специфікою роботи з різним програмним забезпеченням та на різних навчальних платформах - Google Analytics for Education, PowerSchool, SchoolNet, Learning Management Systems, Edmodo, Canvas, Moodle, Blackboard).

По-друге, розвиток та активне застосування психо-терапевтичних компетентностей. Як зазначають науковці, навіть на початку заняття, у процесі виголошення цілей, наявні суттєві відмінності саме у психологічному впливі на студента. «Відмінності у проголошенні цілей лекційного заняття: а) попереднє налагодження комунікативного контакту (щиросердна зацікавленість у підтримці позитивного емоційного стану; обачність і тактовність під час виявлення інтересу до особистості); б) не формальне проголошення цілей заняття, а з наголосом на тому, де буде затребуваним матеріал, що вивчається; як він сприятиме підвищенню рівня професійної компетентності; в) використання різних форм проголошення цілей пізнавальної діяльності. (Такий підхід до виголошення цілей мотивує до навчання, сприяє усвідомленню того, чому у такий скрутний час не варто занурюватись у власний внутрішній світ і відходити від реальності, а бути разом, спільно займатися пізнавальною діяльністю)» (Статівка, 2022, с. 123).

По-третє, зміни в методиці організації лекційного чи то практичного заняття, семінарів: фрагментарне подання тексту лекції (текст викладається на платформу MOODL, розбитий на окремі короткі відрізки, що співвідносяться з певними питаннями. Важливим є використання в тексті лекції різних кольорів та шрифтів, за допомогою

яких виокремлюється головне, подаються завдання для самостійного опрацювання, запитання для аналізу. На лекційному занятті важливо урахувати, що прослуховування тексту онлайн-лекції – це обов'язковий, але не основний і не єдиний вид пізнавальної діяльності. «Діяльність суб'єкта навчання є результативною, якщо він залучений до активної самостійної пізнавальної праці: співставляє, аналізує, розуміє, запам'ятовує. В екстремальних умовах маємо забезпечити максимальний рівень засвоєння інформації саме під час заняття, а це можливо за умови активізації усіх психобіологічних механізмів особистості (уваги, сприйняття і розуміння, пам'яті, мислення) та урахування особливостей сприйняття «комп'ютерним поколінням» текстів. А це потребує наступного: а) розбивання тексту на невеликі відрізки; б) після прослуховування фрагменту лекції – повернення до друкованого фрагменту тексту з метою виконання різноманітних завдань на його основі. Такі завдання можуть включати перечитування, складання плану, знаходження відповіді на сформульовані запитання, співставлення різних думок та висловлення власного критичного ставлення до предмету мовлення, складання тесту за матеріалом лекції тощо», - наголошують викладачі у своїх публікаціях (Статівка, 2022; Коломыцева, Статівка, Дин Шуцзинь, Статівка, 2021).

Ми презентували лише декілька напрямів адаптації педагога до управління навчальним процесом в умовах воєнного стану країни, але кожен із цих напрямів по-своєму наповнює педагог з урахуванням конкретної ситуації.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. В умовах воєнного стану освітня система вистояла завдяки урахуванню потреб і вимог спільноти, завдяки жвавій реакції органів управління освітньою системою, що надало системі гнучкого характеру, властивостей трансформуватись згідно ситуації.

В управлінні системою освіти було враховано бажання спільноти продовжувати реформу «Нова українська школа», необхідність психологічної підтримки учасників освітнього процесу та надання закладами освіти умов для збереження фізичного здоров'я учнів та студентів, потреби у формуванні алгоритмів дій у різних загрозливих життєвих ситуаціях, потребу у харчуванні та доставці дітей до школи і в зворотному напрямку та ін. Завдяки цьому школа не втратила своїх функцій та набула нових, а саме, функцій центрів відновлення психічного здоров'я.

У системі освіти здійснюються нові проекти, що реалізуються творчими колективами, сприяючи пошуку ефективних способів підвищення якості освіти в умовах онлайн- навчання.

Вчасна та жвава реакція органів управління освітою, що вилась у низку постанов та розпоряджень, сприяла можливості складання НМК випускниками шкіл як в Україні, так і за її межами та набору абітурієнтів до навчання у ЗВО, а спрощення умов акредитації допомогло зберегти спеціальності.

Функціонування закладів освіти значно ускладнилось через воєнний стан: знизилось фінансування, втрачена значна частина інфраструктури, унеможливились очні контакти зі студентами і учнями тощо. Однак освітяни не кидають своїх робочих місць, а професійно адаптуються до умов викладання під час воєнного стану: удосконалюють інформаційну компетентність, розвивають психотерапевтичні навички, вибудовують нові методики.

Автори аналітичного звіту про освіту в умовах війни зазначають (і ми поділяємо цю думку): «...Можна впевнено констатувати, що в складних умовах українські policy makers у сфері вищої освіти більшою мірою впоралися з викликами воєнного стану. Рішення, прийняті після 24 лютого, були оптимальними для системи вищої освіти і мали на меті максимально зберегти систему від можливих суттєвих втрат. Безперечно, якісь рішення могли бути кращими, проте з урахуванням наявних ресурсів та спроможностей і часового обмеження ці рішення зараз сприймаються як найбільш виважені та потрібні» (Ніколаєв, Рій, Шемелинець, 2023, с. 34).

Освітня система у цілому функціонує, але руйнівний вплив на вищу освіту російського вторгнення продовжується і паралельно формується новий безцінний досвід надання якісної освіти в умовах війни. У вивченні його та донесенні до широкої педагогічної спільноти полягають перспективи дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

Баженков, Є. (2022). Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти» як центр експериментальної педагогіки. *Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проектна діяльність*. Київ-Чернівці «Букрек», сс. 8-12. (Bazhenkov, E. (2022). State scientific institution "Institute of Modernization of the Content of Education" as a center of experimental pedagogy. *Education of Ukraine in the conditions of war. Innovative and project activity*. Kyiv-Chernivtsi "Bukrek", pp. 8-12).

Вікіпедія: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (Wikipedia: <https://uk.wikipedia.org/wiki>).

- Державний стандарт базової середньої освіти*: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. (*State standard of basic secondary education*: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 30, 2020 No. 898).
- Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану»*, стаття 1: Режим доступу: <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php> (*Law of Ukraine "On the Legal Regime of a State of Emergency"*, Article 1. URL: <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php>
- Кодекс цивільного захисту України*. Ст. 1, п. 24. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (*Code of Civil Protection of Ukraine*. Article 1, item 24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>
- Кокун, О. М. (2007). Сучасні тенденції психофізіологічного забезпечення діяльності фахівців в умовах ризику. *Проблеми екстремальної та кризової психології*, 3 (1), 244 - 256. (Kokun, O. M. (2007). Modern trends of psychophysiological support of specialists' activities in conditions of risk. *Problems of extreme and crisis psychology*, 3 (1), 244 - 256.
- Київ. Режим доступу: <https://school225.kiev.ua> Ліко-школа. <https://liko-school.kyiv.ua> (Kyiv. URL: <https://school225.kiev.ua> Liko school <https://liko-school.kyiv.ua>).
- Николаев, Е., Рій, Г., Шемелинець, І. (2023). *Вища освіта в Україні: зміни через війну: аналітичний звіт*. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. (Nikolaev, E., Ryi, G., Shemelinets, I. (2023). *Higher education in Ukraine: changes due to the war: an analytical report*. Kyiv: Kyiv University named after Boris Grinchenko).
- Нові детальні пропозиції щодо вирішення проблем учасників освітнього процесу в умовах воєнного часу*. Режим доступу: https://znayshov.com/News/Details/propozytisii_shchodo_vyrishennia_proble_m_uchasnykiv_osvitnoho_protsehu_v_umovakh_voiennoho_stanu. (New detailed proposals for solving the problems of participants in the educational process in wartime conditions. URL: https://znayshov.com/News/Details/propozytisii_shchodo_vyrishennia_proble_m_uchasnykiv_osvitnoho_protsehu_v_umovakh_voiennoho_stanu.)
- Ожегов, С. И., Шведова, Н. Ю. *Толковый словарь русского языка*. Режим доступу: <http://ozhegov.info/slovar/> (Ozhegov, S. I., Shvedova, N. Yu. *Explanatory dictionary of the Russian language*. Access mode: <http://ozhegov.info/slovar/>).
- Офіційний сайт школи MIDGARD: <https://docs.google.com/forms/> 11. Official website of the school MIDGARD: <https://docs.google.com/forms/>.
- Перша психологічна допомога* (2022): Курс підвищення кваліфікації для освітян. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проектна діяльність. С. М. Шкарлет (ред.). Київ-Чернівці: «Букрек», 12-17 (*First psychological aid: Advanced training course for educators* (2022). Education of Ukraine in the conditions of martial law. Innovative and project activity: Scientific and methodical collection, S. M. Scarlet (ed). Kyiv-Chernivtsi: "Bukrek", pp. 12-17)
- Поєдинок, О. (2022). Вища освіта в умовах воєнного стану, якість процесу, ефективність та конкурентоспроможність результату. *Онлайн-освіта в умовах воєнного стану*. Публікації лекторів 27.12.2022. Режим доступу: <https://www.hsa.org.ua/blog/vyshha-osvita-v-umovah-voennogo-stanu-yakist-protsehu-efektyvnist-ta-konkurentospromozhnist-rezultatu-olga->

[poyedynok](https://www.hsa.org.ua/blog/vyshha-osvita-v-umovah-voyennogo-stanu-yakist-protsestu-efektyvnist-ta-konkurentospromozhnist-rezultatu-olga-poyedynok). (Potedynok, O. (2022). Higher education under martial law, quality of the process, efficiency and competitiveness of the result. *Online education under martial law*. Lecturers' publications 12/27/2022. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/vyshha-osvita-v-umovah-voyennogo-stanu-yakist-protsestu-efektyvnist-ta-konkurentospromozhnist-rezultatu-olga-poyedynok>)

Рогова, В. Б. (2022). Інноваційна експериментальна діяльність у системі Освіти України в умовах воєнного стану. *Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність*. Київ-Чернівці: «Букрек», сс. 7-8. (Rogova, V. B. (2022). Innovative experimental activity in the system of Education of Ukraine under martial law. *Education of Ukraine under martial law. Innovative and project activity: Scientific and methodical collection*. Kyiv-Chernivtsi "Bukrek", pp. 7-8.

Статівка, В. І. (2022). Управління процесами пам'яті як шлях підвищення якості онлайн-навчання. *Педагогічні науки: теорія, практика, інновації, 9-10 (123-124)*. (Stativka, V. I. (2022). Management of memory processes as a way to improve the quality of online learning. *Pedagogical sciences: theory, practice, innovations 9-10 (123-124)*).

Коломыцева, О. Н., Статівка, А. М., Дин Шуцзинь, Статівка, В. І. (2021). Детерминированность информационного общества и образовательной системы: возможности повышения академических результатов в условиях дистанционного обучения. *Science for Education Today, 11, № 2, 102-121* (Kolomytseva, O. N., Stativka, A. M., Ding Shujin, Stativka, V. I. (2021). Determination of the information society and the educational system: opportunities to improve academic results in distance learning. *Science for Education Today, 11, 2, 102-121*.)

SUMMARY

Stativka Valentyna, Zakharova Iryna. Features of Educational Process Management in Conditions of Martial Law as a Component of a Teacher's Professional Activity.

The article highlights the problem of managing educational activities in the conditions of martial law in Ukraine: the expediency of using common terminological phrases in scientific communication - "critical conditions", "risky conditions", "emergency conditions", "conditions of the country's martial law" is clarified. The author justifies the use of the terminological phrase "conditions of martial law in the country" as the most accurate.

Based on the analysis of the educational needs and offers of society, a set of requirements for the management of an educational institution is described, among which the creation of safe conditions for children's lives during education is relevant; provision of psychological support for participants in the educational process; development and practical testing of action algorithms in case of emergency situations (in the case of a nuclear disaster, the use of chemical and biological weapons; man-made disasters with the release or threat of release of dangerous chemical, radioactive and biologically dangerous substances; in the case of natural disasters); actions in case of detection of unknown objects, suspicious objects or explosive objects; actions during the transportation of children to educational institutions under martial law in school buses, etc.

On the basis of the analysis of the state policy to preserve the effective functioning of the educational system, analytical reports of scientists, an assessment of the activity of management bodies in the conditions of martial law is provided: management activity is characterized as lively and flexible, which prevented the destruction of the education system and ensured not only its preservation, but also its further development.

The article states changes in the management of the educational process at the level of the teacher's professional activity, which consist in adaptation to the conditions of teaching during the martial law: improvement of information competence, development of psycho-therapeutic skills, creation of new methods.

Key words: *management of the functioning of the educational system, conditions of martial law in the country, educational needs, educational needs in conditions of martial law, professional activity of the teacher.*